

TURKIY XALQLAR MILLIY O'YINLARINING DOLZARB MUAMMOLARI VA PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Xatamov Zafarjon Nazirjonovich
Qo'qon davlat universiteti professori

Tohirjonov Xojiakbar Qahramonjon o'g'li
Qo'qon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada turkiy xalqlarning boy tarixiy merosi – milliy o'yinlarining dolzarb muammolari va ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi pedagogik xususiyatlari yoritilgan. Milliy o'yinlar yosh avlodni jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol toptirishda, ularning ijtimoiy moslashuvi va madaniy qadriyatlarini singdirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Turkiy xalqlar, milliy o'yinlar, pedagogik xususiyat, madaniy meros, jismoniy tarbiya, ta'lim, o'quvchi yoshlar, etnopedagogika, an'anaviy qadriyatlar, tarbiyaviy ahamiyat.

TOPICAL ISSUES AND PEDAGOGICAL FEATURES OF NATIONAL GAMES OF TURKIC PEOPLES

Khatamov Zafarjon Nazirjonovich
Professor at Kokand State University

Tohirjonov Khojiakbar Qahramonjon ogli
Student at Kokand State University

Abstract:

This article highlights the topical issues of the rich historical heritage of Turkic peoples — national games — and their pedagogical features in the educational and upbringing process. National games serve as an important tool in the physical and spiritual development of the younger generation, in their social adaptation, and in instilling cultural values.

Keywords: Turkic peoples, national games, pedagogical features, cultural heritage, physical education, education, school-age children, ethnopedagogy, traditional values, educational significance.

Har bir xalqning tarixiy taraqqiyot yo'lida shakllangan urf-odatlar, marosimlari, turmush tarzi va qadriyatlari ularning madaniy merosini belgilovchi muhim omillardan biri sanaladi. Shu

jihatdan olib qaralganda, milliy o'yinlar xalqning ko'p asrlik ijtimoiy-madaniy hayotining ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, turkiy xalqlar tarixida milliy o'yinlar nafaqat bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazish yoki ko'ngilochar vosita bo'lib qolmay, balki jismoniy barkamollik, aqliy rivojlanish, jasorat va ijtimoiy faollik kabi fazilatlarni shakllantiruvchi muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lgan.

Turkiy xalqlar – o'zbek, qozoq, qirg'iz, ozarbayjon, turkman, uyg'ur, turk va boshqa etnoslar – o'ziga xos boy madaniyat, an'anaviy urf-odat va o'yinlarga ega bo'lib, ularning har biri xalq ruhiyatini, tarixiy xotirasini va dunyoqarashini aks ettiradi. Ular orasida "kopkari", "kurash", "ot chopish", "qamchi o'ynash", "halqa uloqtirish", "ko'z boylov", "topishmachoq", "chillak" kabi o'yinlar turli yoshdagi ishtirokchilarni jalb etuvchi, ijtimoiylashuv va jismoniy tayyorgarlikni kuchaytiruvchi vositalar sifatida xizmat qilgan. Mazkur o'yinlar orqali yoshlarga milliy o'zlikni anglash, jamoaviylik, mas'uliyat, o'zaro yordam va halollik kabi fazilatlar singdirilgan.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida globallashuv jarayonining kuchayishi, zamonaviy texnologiyalarning tezkor rivoji va yoshlar orasida raqamli madaniyatning keng yoyilishi natijasida milliy o'yinlarga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada pasayib bormoqda. Bu esa ularning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini o'rganish, saqlab qolish va yosh avlod ongiga singdirish masalasini dolzarb muammo sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda. Ayniqsa, bugungi kunda bolalar va o'smirlarning jismoniy faolligi pasaygan, ijtimoiy muhitdan chekinish holatlari ortgan bir sharoitda, milliy o'yinlar orqali ularning harakat faoliyatini oshirish va ijtimoiy adaptatsiyasini ta'minlash zarurati kuchaymoqda.

Tarixiy-tahliliy metod: Mazkur metod yordamida turkiy xalqlarning qadimiy o'yinlari, ularning kelib chiqish manbalari, tarixiy shakllanish jarayoni, etnopedagogik asoslari o'rganildi. Bu jarayonda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon, Turkmaniston, Turkiya kabi davlatlarning tarixiy manbalari, xalq og'zaki ijodi, folklor namunalariga tayandik. O'yinlarning maqsadi, ijtimoiy funksiyasi va tarbiyaviy mazmuni kontekstual tahlil qilindi.

Solishtirma-analitik metod: Turli turkiy xalqlarning o'yinlari o'zaro taqqoslanib, umumiylik va farqli jihatlar aniqlashga urunildi. Misol uchun, "Chillak", "Alpinist", "Qiz quvdi", "Ko'r-ko'rona", "Oq terakmi, ko'k terak", "Ashiq o'yini", "Mangala", "Kokboru" kabi o'yinlarning struktura va mazmuni solishtirildi. Bu esa ularning o'xshash pedagogik imkoniyatlarini aniqlashga yordam berdi.

Pedagogik kuzatuv va eksperimental kuzatish metodlari: O'zbekistonning Farg'ona vodiysi maktablarida olib borilgan kuzatuvlar asosida milliy o'yinlarning dars jarayonidagi qo'llanilishi, o'quvchilarga ta'siri va ular tomonidan qiziqish darajasi aniqlashga harakat

qilindi. Ushbu kuzatuvlar darsdan tashqari faoliyatda, sport to'garaklarida, hamda xalq bayramlari doirasida amalga oshirildi.

Milliy o'yinlarning pedagogik salohiyati yuqori darajada ekani aniqlandi. Turkiy xalqlar (ayniqsa o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman va boshqalar) orasida mashhur bo'lgan o'yinlar – masalan, kurash, kopkari, uloq, tosh ko'tarish, arqon tortish, cho'lpon, boychechak, halim toy kabi o'yinlar o'zida:

jismoniy faollikni rivojlantirish;

jasorat, bardamlik va chaqqonlikni oshirish;

jamoada ishlash, do'stlik, hurmat, tenglik kabi ijtimoiy fazilatlarni mustahkamlash;

milliy qadriyatlar, udumlar va rasm-rusumlarni yosh avlod ongiga singdirish imkoniyatlariga ega ekanligi aniqlandi.

So'rovnoma natijalari (300 nafar 6–9-sinf o'quvchilari va 50 nafar jismoniy tarbiya o'qituvchilari ishtirokida) quyidagilarni ko'rsatdi:

O'quvchilarning 68 foizi milliy o'yinlarni yaxshi ko'rishini bildirgan, biroq faqat 35 foizi ularni amalda o'ynab ko'rgan.

O'qituvchilarning 72 foizi milliy o'yinlar orqali o'quvchilarda harakatlilik va ijtimoiylashuv rivojlanishini ta'kidlagan, biroq 56 foizi dars dasturida milliy o'yinlarga yetarli vaqt ajratilmaganini aytgan.

40% o'qituvchilar mavjud milliy o'yinlar bo'yicha metodik qo'llanmalar va nazariy-ma'lumotlar yetarli emasligini bildirishgan.

O'yinlarning turlari bo'yicha guruhlashtirilishi:

Jismoniy kuch va chaqqonlik talab etuvchi o'yinlar: kurash, tosh ko'tarish, arqon tortish;

Strategik fikrlash va muvofiqlashtirilgan harakat talab etuvchi o'yinlar: kopkari, uloq, cho'lpon;

Axloqiy va estetik tarbiya vositasi bo'lgan o'yinlar: boychechak, halim toy, gulxan aylanmoq.

Zamonaviy ta'limga integratsiya darajasi past. Aksariyat maktablarda milliy o'yinlar jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida muntazam emas, balki faqat bayram tadbirlari yoki sport haftaliklarida cheklangan tarzda o'tkaziladi.

Regionlararo farqlar mavjud. Xususan, Farg'ona vodiysi, Qashqadaryo, Surxondaryo, va Qoraqalpog'iston kabi hududlarda milliy o'yinlarga nisbatan e'tibor nisbatan yuqori bo'lsa, markaziy shaharlarda bu holat ancha susaygan.

Jismoniy va ruhiy tarbiya uyg'unligi. Milliy o'yinlar nafaqat mushak tizimini mustahkamlash, balki sabr, irodalilik, birdamlik va muomala madaniyatini rivojlantirishda ham samarali ekani aniqlandi.

Pedagoglar fikri: So‘rovda qatnashgan o‘qituvchilarning ko‘pchiligi milliy o‘yinlarni nafaqat sport darslarida, balki darsdan tashqari mashg‘ulotlar va sport to‘garaklarida ham faol qo‘llash zarurligini bildirgan.

Milliy o‘yinlar turkiy xalqlarning ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyoti, urf-odatlar, ijtimoiy hayot tarzi va madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular faqatgina jismoniy faollik vositasi emas, balki yosh avlodni ruhiy-axloqiy, ma‘naviy-ma‘rifiy va ijtimoiy-psixologik jihatdan tarbiyalashda muhim omil bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, bolalarning jismoniy harakatchanlik darajasini oshirish, ularda liderlik, tashkilotchilik, birdamlik, jasorat kabi fazilatlarni shakllantirishda o‘yinlar tabiiy pedagogik muhitni vujudga keltiradi.

Zamonaviy pedagogik qarashlar shuni ko‘rsatmoqdaki, noformal ta‘lim va o‘yin faoliyati orqali bolalar bilimlarni tezroq o‘zlashtiradi, ko‘nikmalarni mustahkamlaydi va dars jarayonida faolroq qatnashadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, turkiy xalqlar milliy o‘yinlarini zamonaviy ta‘lim jarayoniga moslashtirish muhim vazifalardan biridir. Ammo bu jarayonda bir qator muammo va to‘siqlar mavjud:

O‘yinlarning tizimli o‘rganilmagani va tasniflanmagani – Ko‘plab milliy o‘yinlar haqida faqat og‘zaki yoki folkloriy manbalarda ma‘lumotlar mavjud. Ularning mazmuni, qoidalari, yosh toifasi bo‘yicha tasnifi yo‘q yoki yetarlicha tadqiq etilmagan.

Zamonaviy ta‘lim dasturlarida cheklangan o‘rin egallashi – Bugungi kunda milliy o‘yinlar maktab jismoniy tarbiya darslarida faqat ayrim mavzularda yoki sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘rgatiladi. Bu esa ularning doimiy va tizimli tarzda qo‘llanilishiga to‘sqinlik qiladi.

O‘qituvchilar tayyorgarligi yetarli emasligi – Jismoniy tarbiya va boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilari orasida milliy o‘yinlar metodikasini biluvchilar soni kam. O‘quv dasturlar, metodik qo‘llanmalar va amaliy seminar-treninglar yetarli darajada tashkil etilmayapti.

O‘yinlarning xavfsizlik talablariga mos kelmasligi – Ba‘zi o‘yinlar (masalan, kuch sinashish, yugurish yoki urushsimon o‘yinlar) zamonaviy gigiyena va xavfsizlik standartlariga to‘g‘ri kelmasligi sababli ta‘lim jarayoniga tatbiq etish mushkul bo‘lmoqda.

Texnologiyalarning bolalar hayotiga ta‘siri – Axborot texnologiyalari, kompyuter o‘yinlari va internetga bog‘liqlik bolalarning real harakatli o‘yinlarga bo‘lgan qiziqishini pasaytirmoqda. Natijada, milliy o‘yinlarga qiziqish susaymoqda, ularning ijtimoiy ahamiyati kamayib bormoqda.

Turkiy xalqlarning umumiy madaniy o‘xshashliklaridan kelib chiqib, o‘yinlarni mintaqaviy va xalqaro miqyosda targ‘ib etish.

Shunday qilib, milliy o‘yinlarning pedagogik salohiyati keng bo‘lib, ular yosh avlodni sog‘lom va barkamol qilib tarbiyalashda kuchli vosita bo‘la oladi. Ularni asrash, zamon bilan

uyg'unlashtirish va ilmiy asosda rivojlantirish har bir pedagog va mutasaddining vazifasi bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Turkiy xalqlar milliy o'yinlari nafaqat xalq og'zaki ijodining namunasi, balki chuqur tarbiyaviy, estetik, jismoniy va psixologik mazmunga ega bo'lgan madaniy merosdir. Ushbu o'yinlar asrlar davomida yosh avlodni har tomonlama kamolga yetkazishda, jismoniy chiniqtirish, ruhiy bardamlik, aqliy faollik va ijtimoiy moslashuvga o'rgatishda muhim rol o'ynab kelgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bugungi globallashuv jarayonida turkiy xalqlar o'yinlari ko'plab yoshlar orasida unutilmoqda, ular o'rnini texnologik vositalarga asoslangan sun'iy ko'ngilochar faoliyatlar egallamoqda. Bu esa yoshlarning jismoniy faollik darajasining pasayishi, ijtimoiylashuvning susayishi, milliy qadriyatlarga befarqlik kabi salbiy holatlarga olib kelmoqda.

Shunday bo'lsa-da, milliy o'yinlarning quyidagi pedagogik afzalliklari ularni zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimiga faol integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi:

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish to'g'risida"gi 2022 yil 4 oktyabrdagi PF–186-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Milliy sport turlari va xalq o'yinlarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2021 yil 5 martdagi 123-sonli Qarori.
5. Zashkilnyak L.O., Kovalchuk S.A. Народные игры и забавы. – K.: Osvita, 2010. – 212 s.
6. Axmedov F. Milliy o'yinlarning ta'limdagi o'rni. // Pedagogika fanlari jurnali. – T.: 2019. – №3. – B. 45–49.
7. Abdurahmonov Q. Milliy o'yinlar orqali jismoniy sifatlarni shakllantirish. – T.: Fan, 2021.
8. Nazarov A.N. Fizicheskaya kultura i natsionalnye traditsii. – M.: Akademiya, 2017. – 256 s.
9. Sidiqov A. Milliy meros va yoshlar tarbiyasi. – T.: Ma'naviyat, 2016.
10. Sharipov N. Milliy o'yinlarning etnopedagogik xususiyatlari. – T.: Ilm va taraqqiyot, 2020.
11. Xalmuhamedov R.D. Xalq o'yinlarining pedagogik imkoniyatlari. – T.: Fan, 2018.
12. Qurbonov J. Milliy o'yinlar – tarbiya vositasi. // Tarbiya jurnali. – 2020. – №4. – B. 18–22.

13. Abdullaeva M., Toshpo‘latova Z. Milliy o‘yinlar orqali ta’limni boyitish. – T.: Fan, 2022